

СУЧАСНА ОБРЯДОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКИХ СВЯТ В СИСТЕМІ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА

Ліманська О.В., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри хореографії Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Анотація. В статті розкривається «міфологія» сучасної обрядової культури українських свят, їх місце у духовному житті суспільства.

Ключові слова: сучасна обрядова культура, духовні цінності, секуляризація.

Аннотация. Лиманская О.В. Современная обрядовая культура украинских праздников в системе духовных ценностей общества. В статье раскрывается «мифология» современной обрядовой культуры украинских праздников в системе духовных ценностей общества.

Ключевые слова: современная обрядовая культура, духовные ценности, секуляризация.

Annotation. Limans'ka O.V. Contemporary rite culture of Ukrainian holidays in the system of spiritual values of the society. The "mythology" of contemporary rite culture of Ukrainian holidays and its place in the spiritual life of the society is disclosed in the article.

Keywords: contemporary rite culture, spiritual values, secularization.

Постановка проблеми. У сучасній Україні розгортаються процеси державного відродження, відбувається переосмислення світоглядних орієнтацій, формується нова система моральних та естетичних цінностей, заснованих на загальнолюдських засадах: пріоритетові людини та позитивному вимірові її свободи, принципах демократії, плідного співіснування та співробітництва націй і народностей. Плекаються й пропагуються перлини багатовікових народних традицій, зокрема у святково-обрядовій сфері в органічному зв'язку із зростанням національної самосвідомості.

Ще починаючи з другої половини ХХ століття, однією з характерних ознак століття для України стала криза, зумовлена змінами у духовній ситуації,

і як результат цього – девальвація цінностей, історичне безпам'ятство, зневага до національних традицій і культур. І може саме сьогодні, коли людство прямує у нове тисячоліття, настав час озирнутися назад і визначити пріоритети, на основі яких буде розвиватися сучасний світ далі.

Художнє співпереживання, яке виникає у ході колективного обрядового дійства, за законами мистецтва, у свою чергу, посилює індивідуальні переживання окремих учасників дійства й спрямовує їх у спільне русло, стимулюючи почуття солідарності й спонукаючи до активної участі у боротьбі за спільні інтереси даного колективу. Саме тому протягом усієї історії людства і до наших днів люди використовували потужний потенціал обрядовості.

Зв'язок роботи з важливими науковими або практичними завданнями.

Дана робота виконана згідно плану науково-дослідної роботи ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасність позначається новим розумінням співвідношення між новітніми та традиційними елементами у соціокультурному розвитку. Праці авторів, присвячені проблемами розвитку сучасної обрядової культури українських свят, можна визначити за напрямками: аксіологічний напрям (Н. М. Баранова, Л. І. Белименко, В. П. Біляцька, В. Жуковський, О. Б. Пенькова та ін.); культурологічний напрям (С. Д. Безклубенко, Л. В. Малоока, О. В. Різник, В. К. Сапіга, Л. В. Сорочук та ін.); мистецтвознавчий напрям (В. М. Осадча, І. А. Розковшенко, Л. В. Узунова, Ю. П. Фесенко, І. В. Щербіна та ін.). Отже, незважаючи на наявність певного наукового доробку з проблеми, можна сказати, що питання духовного потенціалу сучасної обрядової культури є актуальним та недостатньо висвітленим у вітчизняному мистецтвознавстві.

Мета дослідження – з'ясувати своєрідність сучасної обрядової культури українських свят в умовах відродження духовності суспільства.

Згідно з метою, постають такі **завдання**:

- встановити сутність святкового і повсякденного як категорій традиційного святотворення;
- висвітити вплив секуляризаційних процесів на розвиток сучасної святковості;
- прослідкувати трансформацію українських свят в період відродження державності.

Стаття виконана за планом НДР ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Результати дослідження. Ритуальна діяльність виходить з поділу усієї світобудови на сферу святкового, сакрального і „профанного”, повсякденного. Період „сакрального часу” – це період обрядової діяльності, де встановлюється зв'язок з Абсолютною основою. Зовнішнє вираження цього зв'язку включає вшанування, поклоніння тому чи іншому божеству чи групі божеств. У ритуальній практиці завжди ховається подвійна небезпека: по-перше, вихолощування ритуалу в просту механічну дію, що відбувається коли сама людина перетворюється на пасивного спостерігача. Тоді не варто сподіватись

на бажаний результат, по-друге, трансформація сакрального в повсякденне, через те, що людина є істотою живою і обмеженою й тому неминуче утягненою у повсякденність.

Залучення до безпосередньої участі в обряді через сумісний спів, танок, гру, що фактично і є відображенням сутнісної якості традиційного світа забезпечує уникнення таких загроз, де межа між профанним і сакральним є настільки тонкою, що повсякденне сприймається як сакральне. Отже, в сучасних транскрипціях календарного традиційного свята його художній аспект стає тим компонентом, що надає сакральності змісту свята і всім профанним елементам [1, с. 9].

Разом з тим, багато свят і обрядів, позначені на стадії свого становлення релігійним смислом, повністю втратили його, зберігши художній комплекс. Мистецтво і релігія виробляють різні механізми емоційно-естетичного впливу на людину. Обряд пробуджує відчуття священного не лише у тому випадку, коли безпосередньо відноситься до релігійного культу, але, якщо з його виконанням пов'язана віра у реальність надреального світу. Художність релігійних обрядів дає не тільки соціально-орієнтовані погляди, а й індивідуальні естетичні переживання, що йдуть від відчуття богоподібної довершеності. Божественну любов найлегше сприйняти через церковний обряд, де для неї передбачені основні почуття: віра, надія та любов. Але ж і секуляризовані, і цілком світські обряди, коли вони дають простір для виявлення творчості своїх учасників, – пробуджують священне відчуття цілісності світу.

Таким чином, у формуванні нових свят і обрядів незалежної України актуалізується використання барвистості та етнічної своєрідності традиційних обрядових форм, які склалися у процесі історичного розвитку народів нашої країни. Зневага до них не тільки збіднить потенціал їхнього світоглядного та психологічного впливу, але й ускладнить їх запровадження і функціонування, бо вони не будуть здатні виконувати одвічно притаманну їм роль. Масовому поширенню кожної святково-обрядової форми передує стадія розробки й апробації.

Українська суверенна держава запропонувала концепцію духовного розвитку народу, зокрема, на ниві відродження його святково-обрядової культури. Як у минулому, так і нині спостерігається екстраполяція функцій язичницьких богів на постаті Ісуса Христа та його послідовників-мучеників, надання язичницькій побутовій звичаєвості християнської інтерпретації та символічності (поширення ідеї сакральності покуття, прикрашання ікон рушниками тощо), але в нових умовах паралельне виконання християнських та язичницьких обрядових дій визначило певні специфічні риси, насамперед, це цілеспрямоване синтезування різних святкових феноменів: Різдва Христового з Колядою, Купайла – зі святом Іоанна Хрестителя тощо.

Прикладом сучасного двовір'я і досі може слугувати святкування Різдва Христового. Напередодні, сім'ї, які дотримуються православних традицій, готують святкову вечерю. Різдво означено в житті народу численними звичаями.

Слід відзначити, що церковна служба тут не придушила старих звичаїв, які шанували колись з початком весни та з першими прикметами нового літнього сонця [5, с. 109]. „Народ співав колядки та щедрівки, які співали колись різно: колядки на Різдво, а щедрівки на Новий рік, а потім стали їх змішувати. Вони оточені доброзичливістю і через те вони були вельми улюблені народом і мали на нього гарний моральний вплив. Вони пронизані гуманізмом і ідеалізмом” [5, с. 112]. За стародавнім звичаєм, на стіл подаються 12 пісних страв, головною з яких є солодка кутя. Вечеряти сідають, коли на небі з’являється перша зірка, взаємно вітаючись “Христос рождається!”. У наступні дні українці ходять в гості й діляться радістю з ближніми, виконуючи колядки, що оспівують народження Ісуса.

„В Слобожанщині свята в старі часи були в шанобі; люди одягали нову одіж, йшли до церкви, не робили нічого цілісінський день або півдня; увечері молодіж вела танки” [5, с. 99]. А от художня організація святкових поза обрядових заходів практично не представлена і це означає, що ми втрачаємо цей позитивний традиційний досвід.

На вулицях українських міст і сіл відбувалися дійства вертепів – драматизованих костюмованих вистав, присвячених Різдву. Ряджені бажать людям щастя, здоров’я й усяких гараздів. Спостерігаються й певні відступи від багатотисячових народних традицій [3]. Вказані відомості переконують в необхідності кропіткої роботи по відродженню сімейних і молодіжних звичаїв обрядової культури, використовуючи новітні технології у розкритті форм та змісту народних традицій, свят, обрядів і для залучення різних верств населення до сумісної творчої художньої діяльності.

Дожовтневі українське село і робітниче місто не знали звичаю прикрашання новорічної ялинки. Він був запозичений з давньонімецької міфології, у якій з вічнозеленими гілками були пов’язані анімістичні уявлення про існування рослинних духів. Російські селяни в XIX ст. підвішували у дворі „відьмине помело”, тобто гілку сосни або ялини, яка виступала оберегом проти нечистої сили й символом оптимізму та життєвості.

Звичай встановлення різдвяної ялинки проник з Європи до Російської імперії, у тому числі й в українські землі. Діти цікавилися, хто приносить із лісу зелене дерево і кладе під нього подарунки. Дедалі вигадували постаті бабусі Зими, малого Ісуса, дядька Ялинкаря тощо. Й лише наприкінці XIX ст. це чудо стали приписувати Морозові Івановичу, простіше – Дідові Морозу. Тоді ж він з’явився у вигляді рекламної ляльки у вітринах магазинів, став ялинковою прикрасою, перетворився на популярного персонажа різдвяних поштових листівок. Відвідувати дитячі ялинки Дід Мороз почав незадовго до Першої світової війни.

Нова більшовицька влада спочатку мирилася із зазначеним звичаєм. Але 1927 р. в СРСР розпочалася антирелігійна кампанія. Із викресленням Різдва з радянського календаря потрапив у неласку й Дід Мороз. Газети лайливо називали його „релігійним мотлохом”. „Хлопців обманюють, що подарунки їм приніс дід Мороз, – стверджував автор тогочасної пропагандистської

брошури. – Панівні експлуататорські класи користуються „милою” ялинкою і „добрим” дідом морозом ще й для того, щоб зробити з трудящих слухняних і терплячих слуг капіталу” [6]. Всі ці роки країна офіційно жила без Діда Мороза. Але різдвяні ялинки встановлювалися й у подальшому. Їх привозили таємно уночі й щільно завішували вікна від доскіпливих. Згодом більшовики вирішили: якщо не вдалося заборонити ялинку й Діда Мороза, їх треба повернути як новорічних персонажів. З такою пропозицією виступив другий секретар ЦК ВКП(б) У П. Постишев. 28 грудня 1935 р. у газеті „Правда” з’явилася його стаття „Організуємо до Нового року дітям гарну ялинку”. Тоді ж у Києві відбувся перший дитячий „утренник” з Дідом Морозом. А в січні 1937 р. цей персонаж у парі з онукою Снігуркою дебютував на сцені Московського будинку жінок. Відтоді цей дует став невід’ємним компонентом усіх радянських новорічних урочистостей.

Очевидно, що це свято набуло поширення і стало традиційним саме завдяки його художній привабливості. Дійсно з інших культур запозичується насамперед те, що є естетично досконалим. Отже, призабуті нами народні свята, рідна міфологічна основа при належній організації їх художнього оформлення і подання мають всі підстави бути затребуваними, насамперед, в умовах українських міст і селищ.

Іншим знаковим святом календарного циклу в Україні є Великдень (Воскресіння Христове). Як і Різдво, це свято, окрім суто християнських мотивів, вміщує у собі прадавні хліборобські традиції. У ньому органічно поєднуються святкування воскресіння Христового й весняного відродження природи. Спеціальні хлібці – паски (які традиційно пеклися вдома), крашанки й писанки (великодні яйця) та інші їстівні „атрибути” свята, освячені у церкві, символізують початок нового життя. Білий одяг, барвисті рушники та вишиванки сприяють створенню настрою урочистої піднесеності. Ці атрибути сьогодні стають все більше затребувані, але залучення дітей та молоді до вишивки ще чекає своїх організаторів.

При секуляризації змісту календарного свята, використання автентичного співу обрядових пісень, з їх своєрідною якістю інтонування, – за словами дослідниці О. Бенч-Шокало, – посилює чинник вторинної міфологізації структури цього свята. Автентичний спів як певний етнічний „звукоідеал” підсилює переживання, стимулює процес відновлення культурної пам’яті, шляхом пробудження та активізації підсвідомої, захованої, пасивної пам’яті.

Етнічний звукоідеал найбільш повно виражений у обрядовій пісенності і ґрунтується на специфіці інтонування, притаманній народному виконавському стилю з його регіональною самобутньою реалізацією. Ця специфіка полягає у єдності зовнішньої та внутрішньої форми слова (за О. Потебнею), яка згідно інтонаційної теорії Б. Асаф’єва, завжди реалізує в певній звуковій формі конкретний смисл, звуковий образ того чи іншого календарного обряду. Обрядова пісенність в даному випадку виступає як активно діюча складова реалізації обрядового змісту сучасного календарного свята.

Рефлексія на органічне інтонування фольклору автентичними колективами та гуртами – репрезентами проявляється у тому, що „глядачі – учасники” починають відчувати культурну цінність, включаючи оціночні (естетичні) виміри того чи іншого обряду. В такий спосіб формується позитивне відношення до пасивної – глядацької участі у обряді, а згодом – і активна участь глядачів у окремих ритуалах календарного свята.

Сучасні процеси урбанізації, вдосконалення інноваційних технологій в різних галузях суспільного буття розкривають нові можливості підвищення ролі „вторинних” форм традиційної культури.

У процесі відродження народних календарних свят актуалізуються місцеві особливості їхнього побутування, специфіка регіональних проявів традиційної обрядовості. Зокрема, текстура сучасних сценаріїв свята Купала у селах Слобожанщини містить інформацію про залучення персонажів Купала й Марени та маніпулювання з ними за допомогою усталених ритуалів (прикрашання, хороводи й потоплення), що супроводжується їх озвученням, реалізацією як цілісного культурного тексту, завдяки використанню у текстах обрядових пісень кодових звуку і словосполучень, наприклад, „На Купала, на Івана...”, „Біля Мареноньки ходили дівоньки...” та ін. [2, с. 11].

Відродженню забутих пластів календарно-обрядової культури нашого народу сприяють експедиції. Так, на Слобожанщині вони проводились Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України 2003 року. Науковцями записано понад 70 різножанрових пісень: балади, ліричні, солдатські й рекрутські пісні, жартівливі й сумовиті романси, псалми, а також колядки (церковні й народні), щедрівки, „маланки” та посипалки. Ці фольклорні перлини органічно пов’язані, зокрема, з різдвяно-новорічною традицією обходу дворів односельців з привітанням та величанням. У регіоні зберігся звичай обдаровування колядників ритуальним печивом у вигляді ляльок, коників, зірок, півників, хрестів, що мають місцеві назви („матрьошки”, „московки”, „барішні”, „кукли”, „голуби” тощо).

Весняний цикл обрядів у обстежених селах вивищується Великоднем, репрезентованим ритуалами Чистого четверга, випіканням пасок і фарбуванням яєць, освяченням їх у церкві, а також поминанням на кладовищах померлих родичів („поминальний день”). Троїцький ритуальний цикл асоціюється передусім із „квічалом” – прикрашанням тополею або „деревцем” (скупією) хати й подвір’я.

Календарним святам на Слобожанщині, як і в інших регіонах України, властиві свої особливості. Тут, зокрема, поширені бувальщини про Здвиження й Михайлове чудо, супроводжувані численними застереженнями та заборонами. Яскраво вираженими є передбачення погоди майбутнього врожаю на Покрову, Андрія Первозваного. Останнє свято у селян на Слобожанщині асоціюється передусім із ворожінням на вишневій гілочці. Вагоме місце посідають молодіжні розваги й гуляння, а також шлюбні традиції, пов’язані з календарними святами (Успіння, Різдва Богородиці, Покрови,

Дмитра). Після Другої Пречистої до Покрови практикується засилання сватів.

Храмове, або Престольне, свято – це день, у який відзначається свято або пам'ять святого, в ім'я якого освячений храм або боковий вівтар храму. Храмовими у селах Слобожанщини є передусім дванадесять свята Різдва Христового, Хрещення й Богоявлення, Вшестя Господня до Єрусалиму, Великодня, П'ятидесятниці, Воздвиження Чесного й Животворящего Хреста, яким присвячено заснування храмів.

Багато релігійних свят у сучасній незалежній Україні проводяться із застосуванням світських елементів, але з дотриманням віками складеного ритуалу. Державними з релігійних свят стали у суверенній Україні проголошені Різдво, Великдень та Трійця. За даними українських науковців О. Різника й О. Гришенка, більшість українських громадян святкує їх не тільки з релігійних переконань, а й з поваги до тяглої культурної традиції [4, с. 499]. Значені свята утвердились у масовій свідомості значною мірою завдяки діяльності засобів масової радіо- та телеінформації (трансляція літургій основних конфесій України, передача звернень церковних ієрархів до населення нашої держави).

Важливим у ідеологічно-виховному відношенні стало відродження свят Покрови та Різдва Христового. Покрова – одне з найзначніших свят православ'я, яке відзначається 14 жовтня за н. ст. Свято Покрови з 1991 року в Україні проводиться не лише в церквах, а й на центральних площах міст.

Харків був заснований козаками, військовими людьми, для яких свято Покрови Божої Матері було найшанованішим. Люди переселялися у Слобожанські землі від переслідувань уніатів на Західній Україні, своїм спасінням завдячуючи Божій Матері. 280 років тому, у молодому, слобожанському місті Харкові було зведено Покровський храм, який невдовзі перетворився на святу обитель. Свято-Покровський чоловічий монастир став духовно-просвітницьким центром Слобідської України, на його базі було засновано Колегіум, який поклав початок двом потужним навчальним закладам – Харківському Університету й Духовній семінарії.

Великою популярністю у сучасних українців користуються сакралізовані календарні свята: Різдво, Маланка, Великдень, Трійця з яскравими обрядовими дійствами та ігрищами.

Український народ, попри багатовікову належність до християнської релігії й моралі, значною мірою залишається вірним язичницьким святам. Переконливим прикладом цього є релігійні свята. Християнські символи в Україні взаємопереплітаються з дохристиянськими ритуалами. Наприклад, день біблійних мучеників Маккавеїв трансформувався у буденній свідомості в народне свято Маковея (з наголосом на стравах із маку). Елементи язичництва функціонують на рівні підсвідомості, будучи зануреними у суспільні рефлексії українців з раннього дитячого віку.

В умовах сучасної соціокультурної синкретизації й нової інтерпретації співвідношення релігії й політики все частіше спостерігаються епізоди участі керівних осіб нашої держави у храмових сакральних дійствах. Зокрема, Президент

України систематично відвідує великодні богослужіння у храмах провідних вітчизняних конфесій: Свято-Успенському соборі Української православної церкви Московського патріархату й Володимирському соборі православної церкви Київського патріархату, з метою досягнення міжконфесійного порозуміння.

Відповідно держава обрала курс на перебудову економічної та політичної сфер життя на засадах, загальноприйнятих у цивілізованому світі: гуманізму, демократії, свободи, плюралізму, вільних ринкових відносинах тощо. В умовах тотального економічного виживання та правового державотворення на задній план відійшли проблеми, пов'язані з відновленням духовного та культурного життя народу. Але ж, саме в культурі зосереджені ті гуманістичні цінності, які становлять основу життя суспільства, їх ігнорування тягне за собою руйнівні зміни у свідомості особистості й суспільства в цілому, втрату почуття історичного майбутнього, зниження рівня самооцінки нації.

Підсумовуючи все вище викладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Сучасні календарні й християнські свята перетворились на загальнонародні свята в Україні (Різдво Христове й Новий Рік, Великдень, Масляна, Трійця, Покрова тощо), кожне з них міфологічно заглиблено в архаїчну культуру і набуває нині нового змісту, де органічно проявляється ідеологічне навантаження, пов'язане з розвитком національно-патріотичної й формуванням державницької самосвідомості, та естетико-рекреаційне призначення.
2. Важливим чинником проявів двовір'я в сучасній Україні є ідея національного відродження, яка, актуалізуючи цінність традиційних календарних свят з акцентом на відтворення найдавніших дохристиянських традицій, водночас зберігає і наслідує православні традиції.
3. Успішне функціонування українського суспільства значною мірою залежить від потужності традиційно-культурних елементів та міри їх включеності у сучасну систему соціальних відносин.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Акумуляючи у собі духовні цінності народу, свято виконує роль дієвого механізму передачі культурних традицій від покоління до покоління, своєрідного стабілізатора життєдіяльності суспільства і держави. Тому винятково важливим є зберегти цінний досвід традиційної обрядової культури, особливо народних календарних свят й створити умови для його продуктивного використання в сучасній практиці святотворення і розвитку обрядової культури незалежної України. Вивчення суспільних потреб у святах, розробка фахових сценаріїв та рекомендацій стає необхідною передумовою створення стрункої системи сучасних свят і обрядів.

Література:

1. Ліманська О. В. Свято у системі цінностей сучасної культури / Ліманська О. В. // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. ст. за ред. Даниленка В. Я. – Харків: ХДАДМ, 2003, № 3. – С. 3-12.
2. Ліманська О. В. Календарне свято як складова української обрядової культури: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 «теорія та історія культури» / Ліманська О. В. – К.: КНУКіМ, 2006. – 19 с.

3. Малоока Л. В. Історична еволюція масових свят українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 17.00.01 „Теорія та історія культури” / Л. В. Малоока. – К., 2005. – 19 с.
4. Різник О. Обряди і свята /Різник О., Грищенко О. Нариси української популярної культури. – К.: УЦКД, 1998. - С. 481-501.
5. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / Сумцов М. Ф. Підготовка тексту й мовна редакція Л. Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова В. Фрадкіна. – Харків: Акта, 2002. – 282 с.
6. Цалик С. Дід Мороз вісім років був „религиозным хламом” / С. Цалик // Газета по-українськи. – 28 грудня 2007 р. – С. 3.

Надійшла до редакції 22.01.2009